

Adorján Zsuzsanna ömt. hadnagy:

A KOSZOVÓI IDŐZÍTETT BOMBA TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEI

ÖSSZEFOGLALÓ: Jugoszlávia határain belül mindig is fellelhetőek voltak az etnikai törésvonalak. Tito halálával a többnemzetiségű, föderatív elven felépülő jugoszláv álmom is véget ért. A nemzetiségi törekvések kiújultak, a térségben pedig kaotikus körülmények alakultak ki. Időközben felbukkant Milošević, aki a feszült helyzetet a történelmi sérelmekre hivatkozva a maga javára fordította, majd felépítette a saját nacionalista önkényuralmát, aminek szinte egyenes következménye volt a koszovói háború kirobbanása. Jugoszlávia felbomlásával és Milošević megbuktatásával Koszovó is egyre hangsúlyosabban igyekezett külön utakon járni, végül 2008. február 17-én egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét. Csakhogy a kiválás sem biztosította helyzetét. Az időközben az államigazgatásba is begyűrűző szervezett bűnözői tevékenységek, a korrupció mértéke és a romokban heverő gazdaság instabil politikai helyzetet eredményezett, az emberi jogok súlyos csorbulása következtében pedig kiújultak az etnikai villongások. Bár az Európai Unió megpróbálta konszolidálni a helyzetet, a kudarcba fulladó tárgyalássorozatával egyidejűleg újra elmérgesedtek a konfliktusok, mígnem napjainkra világossá vált, hogy az évszázados történelmi sérelmeket aligha lehetne rendezni egyszerű párbeszéddel. Mi vezetett el idáig? Milyen jelentősége van napjainkban a koszovói szerbek és a koszovói albánok viszonyának a nemzetközi szinten? Mi köze volt a krízishez a koszovói háborúnak, a függetlenedésnek vagy akár a rigómezei csatának? Az elemzés szerzője a jelen helyzet hátterében álló okokkal kapcsolatos kérdésekre igyekezett választ adni.

KULCSSZAVAK: koszovói szerbek, koszovói albánok, Milošević, Allied Force, ENSZ BT 1244. határozata, Kosovska Mitrovica

A SZERZŐRŐL:

Adorján Zsuzsanna önkéntes művelési tartalékos hadnagy (MH Katonai Igazgatási és Központi Nyilvántartó Parancsnokság)

KOSZOVÓ, A SZERBEK BÖLCSŐJE

Európa egyik legkritikusabb pontjának mindig is a Nyugat-Balkánt tekintették. Ezen a konfliktusoktól terhelt területen számos olyan mélyreható esemény történt, amelyek láncreakcióként fejtették ki hatásukat a régió államaira, és jelentős hatással voltak az Európában zajló folyamatokra is. Az időről időre kiújuló etnikai villongások, a teljes harckészültség, illetve a tömeges menekülthullámok meggyőzték arról a nyugat-európai államokat, hogy Koszovó békéjének megőrzése saját biztonsági érdekük is. A rendszeresen ismétlődő feszültségeknek olyan mély gyökerei vannak, amelyek megértése szempontjából nélkülözhetetlen a történelmi előzmények ismerete.

Földrajzi szempontból a mintegy kétfélmillió fős Koszovói Köztársaság egy olyan vitatott státuszú *de facto* állam a Balkán-félszigeten, amelyet Szerbia a mai napig a saját részének tekint. Számára ez nem csupán egy földrajzi terület, hanem államiságának, kultúrája bölcsőjének, valamint egykoron a szerb ortodox egyháznak legfontosabb szent helyeit is magában foglaló

tartománya. Itt megemlíthető a középkori szerb állam vallási központja, Prizren, valamint Peć, a szerb ortodox pátriárka székhelye.¹ Mivel a mai Koszovó a középkori Szerbia magterületei közé tartozott, így az a történelem folyamán a szerb nemzeti identitás egy darabjává vált.

Mivel e területet már a kezdetektől fogva számos etnikai csoport birtokolta hosszabb-rövidebb ideig, a történelem folyamán a hatalom mindig újabb hódítók kezében összpontosult. Az első olyan jelentősebb nemzetségek, amelyek már tartósabb időre is letelepedtek, végül a Krisztus előtti századokban jelentek meg, ők voltak a mai albánok valószínűsíthető korai elődei, az illírek, akikhez a Krisztus utáni hatodik században csatlakoztak a szlávok is.

Szerbia történelmének egyik legmeghatározóbb eseménye a Dusán István király halála utáni versengéssel vette kezdetét, amikor a meggyengült birodalom kedvező terepet jelentett a Balkánon előrenyomuló törökök terjeszkedésének. Végül 1389. június 15-én, Kosovo Poljénál a török csapatok döntő csapást mértek a szerb kereszties seregekre.² Ez volt az a bizonyos rigómezei csata, amely bár súlyos vereséggel végződött, mégis jelentősen hozzájárult a szerb nemzeti öntudat kialakulásához. Mindezt komolyan elősegítette a szerb csapatokat irányító Hrebeljanović Lázár fejedelem legendája is.

Eszerint az uralkodót egy angyal látogatta meg a nagy csata előtti éjszaka, és döntés elé állította: vagy hatalmas győzelmet arat a csatában, és ez esetben földi királysága egész hátralévő életében biztosított lesz, vagy katonáival együtt elsöprik ugyan a török hadak, de halála után Isten kiemelt helyet ad neki saját királyságában. Lázár Isten királyságát választotta, és ezzel birodalmát elmosták a török seregek. A szerbek emlékezetében ugyanakkor Koszovó vált az örök szerb mennyei királyság színhelyévé, ahol az ortodox egyház egészen 1766-ig fenntartotta a peći (pejai) szerb patriarchátust, amely a középkori szerb nemzet bölcsőjének jelképévé vált.³ Az újjászületést és reményt jelképező csata évszázadokra meghatározta a szerb nemzeti öntudat és az egész Balkán-félsziget sorsát, tragédiájáról pedig mind a mai napig a Gergely-naptár szerinti június 28-án emlékeznek meg.

A Hunyadi János által vezetett második rigómezei csatát követően a terület már oly mértékben volt pestissel fertőzött a temetetlen holttestek miatt, hogy évekig élni sem lehetett rajta. Ezzel vette kezdetét a szerbek elvándorlása előbb a rigómezei területről, majd a tizenhetedik században a szerb felkelés török leverésével egész Koszovóból. Helyüket az évek folyamán az időközben betelepült albánok váltották fel.

A huszadik század elejére a törököket sikerült kiűzni a félszigetről. Szerbia ugyan 1912-ben visszakapta Koszovót, de addigra az albán lakosság már fölényes többségben volt a szerbekkel szemben. Ezzel sem Koszovó, sem az 1913-ban létrejött Albán Fejedelemség határai nem tükrözték többé a valós etnikai albán területek egészét. Ennek következtében kisvártatva fokozódtak a nemzeti problémák, a konfliktusok egyre hevesebbek lettek, az időközben fellángoló pánszláv ideológia pedig lehetőséget nyújtott a különböző szerb nacionalista csoportok térnyerésére is. Egy ilyen szervezethez tartozott egyébként az a Gavrilo Princip is, aki 1914. június 28-án lelőtte Ferenc Ferdinánd trónörökösét, ami az I. világháború kitörésének *casus*

¹ Hetzmann Diána: Koszovó helyzete albán szemmel. <https://docplayer.hu/40537245-Hetzmann-diana-koszovo-helyzete-alban-szemmel.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

² Döntő győzelem vezéraldozattal, avagy így veszett oda az oszmán szultán Rigómezőnél. Múlt-kor, 2022. 06. 28. <https://m.mult-kor.hu/donto-gyozelem-vezeraldozattal-avagy-igy-veszett-oda-az-oszman-szultan-rigomezonel-20220628> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

³ Kovács Zoltán: A szerb nemzet és Koszovó. 1. rész: az UNMIK hatalomátvételig terjedő időszak. <https://adoc.pub/kovacs-zoltan-a-szerb-nemzet-es-koszovo-1-resz-az-unmik-hata.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

bellijét szolgáltatta.⁴ Ferdinánd főherceg éppen ezen az emlékezetes gyásznapon, a rigómezei csata 525. évfordulóján tett hivatalos látogatást Szarajevóban, ezt egyes szerb csoportok súlyos provokációnak tekinthették.

Az 1941. április 17-i jugoszláv kapituláció után Koszovó három részre szakadt. Az ország északi része a németek ellenőrzése alá került, keleten bolgár fennhatóság érvényesült, míg az ország nagy része egyesült Albániával, ahol fasiszta olasz megszállás vette kezdetét. A megszállás alatt rendszeressé váltak a szerbek elleni etnikai tisztogatások, ami megalapozta az albánellenes érzelmeket is.⁵

Az olaszok kapitulálásával a terület fölött Németország vette át az ellenőrzést. Ebben a háborús időszakban tűnt fel a horvát–szlovén származású Josip Broz Tito – későbbi marsall –, aki a többnemzetiségű jelleg fenntartásával föderatív elven kívánta biztosítani Jugoszlávia nemzeteinek teljes egyenjogúságát. Tito vezetésével partizánmozgalom bontakozott ki a megszálló német csapatok ellen, és 1945 februárjára vissza is foglalták Koszovót. Az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmánnyal végül ismét egyesültek a délszláv területek, és az alkotmányozó nemzetgyűlés kikiáltotta a föderatív elven létrehozott Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot.⁶

Bár az 1963-as enyhülési politika következtében a szerb kormány toleránsabban viszonyult az albánokhoz, a szerbek érezhetően szoros politikai és állambiztonsági ellenőrzés alatt tartották a régiót. Mivel a túlnyomórészt albánok lakta Koszovó ekkor már Jugoszlávia legszegényebb térségének számított, a szövetségi vezetés gazdasági felzárkóztatási programokat indított. Ezek a jelentős támogatások ellenére, illetve a rohamos népszaporulat miatt kivitelezhetetlennek bizonyultak. Mindössze húsz év alatt, 1961 és 1981 között megduplázódott az albán nemzetiségű lakosság száma.⁷

1974-re Koszovó már oly mértékű különálló jogokat kapott, amelyek csaknem a tagköztársasági státusznak feleltek meg. Ez kiváltotta a szerbek ellenszenvét, és előrevetítette a nacionalizmus erősödését, mivel úgy vélték, egy köztársaság már könnyen kinyilváníthatja függetlenségét, amit Szerbia nem engedhet meg.⁸

A KATASZTRÓFÁHOZ VEZETŐ ÚT

1980. május 4-én meghalt Tito, ami csak tovább kedvezett az egyre erősödő nemzeti érzelmek térnyerésének. Ekkorra már egyértelművé vált, hogy a szövetségi államot jelentős belső feszültségek terhelik politikai és társadalmi szinten. 1981-ben a koszovói albánok már a köztársasági státuszt követelték; a szerbek válaszul egyre inkább igyekeztek megfékezni az albánok törekvéseit, és visszavágni autonóm jogaikat. Ebben az érzelmektől terhes állapotban bukkant fel 1987-ben Slobodan Milošević, aki kisvártatva a szerb nacionalisták politikai védőszenjtjévé nőtte ki magát.

⁴ Gavriilo Princip: Slavic nationalist. Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Gavriilo-Princip> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 18.)

⁵ SzilvÁgyi Tibor: Az albán kérdés biztonsági kockázatai és megoldásának lehetőségei. Doktori (PhD-) értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2005. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/11992/Teljes%20sz%C3%B6veg!.pdf?sequence=1> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

⁶ Hetzmann Diána: Koszovó helyzete szerb szemmel. <https://adoc.pub/queue/hetzmann-diana-koszovo-helyzete-szerb-szemmel.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

⁷ SzilvÁgyi Tibor: A Nagy-Albánia-eszmerendszer múltja és jelene. *Hadtudomány*, 2000/2. https://www.mhht.eu/hadtudomany/2000/2_4.html (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

⁸ Kovács Zoltán: Koszovó függetlenné válásának regionális és globális következményei. http://real.mtak.hu/18717/1/15_KOVACS_ZOLTAN.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 08. 12.)

Ekkorra már az egész régióban kaotikus körülmények uralkodtak, az infláció elszabadult, mindenfelé tüntetések kezdődtek. Milošević alkotmánymódosítással megszüntette Koszovó autonómiáját, mire 1989 februárjában a trepçai ólom- és cinkbányában dolgozó albánok újabb zavargásokba kezdtek.⁹ A szerb vezetés ekkor már erőszakkal válaszolt, és fokozta a biztonsági erők jelenlétét a térségben. A koszovói kormányt feloszlatták, az albán politikai elitet eltávolították a közigazgatásból és az állami vállalatok éléről. Az iskolákban az albánok nem tanulhattak anyanyelvükön, a kórházakat pedig a szerb orvosoktól tartva elkerülték. A lakosság ekkorra már csak feketemunkával és külföldön dolgozó rokonaiak deviza-átutalásaival volt képes fenntartani magát.

A katasztrófához vezető események sora sokak szerint 1989. június 28-ával vette kezdetét. A rigómezei csata 600. évfordulóján közel nyolcszázezren gyűltek össze Pristina mellett, hogy a gračanici kolostornál Lázár fejedelem földi maradványai mellett megemlékezzenek a török hódoltság kezdetét jelző nemzeti tragédiáról.¹⁰ Mivel ekkorra már nemzedékek sora nőtt fel a rigómezei csata és a nagyszerb állam revíziójának illúziójában, Milošević ezt a felfokozott helyzetet már könnyen a maga javára fordíthatta. A nemzetközi visszhangot kiváltott beszédében a nemzeti érzelmekre hatva vállalt kötelezettséget a szerb nemzeti érdekek védelmére: „*Senki sem emelhet kezét rátok [...] Ez a ti földetek [...] A ti emlékezetetek...*”¹¹

Ekkorra már az egész régióban előtérbe kerültek a nemzeti törekvések. Franjo Tuđmannak a horvát dominancia kiterjesztése volt a célja, Alija Izetbegović bosnyák politikus a muszlimok uralta független Bosznia-Hercegovina elérésére törekedett, miközben mindegyikük a saját nemzete évszázados múltjára hivatkozott.¹² Így hát 1991 júniusában első lépésként Horvátország és Szlovénia kiáltotta ki függetlenségét, szeptemberben Macedónia, majd 1992 márciusában Bosznia-Hercegovina is szakított Jugoszláviával. És miközben a jugoszláv álm darabjaira hullott, Milošević az elemi félelmekre és történelmi sérelmekre alapozva kiépítette saját nacionalista önkényuralmát.

1996-ra a koszovói albánok és a szerbek már hosszú ideje szegregáltan éltek. Az albánok időközben fokozatosan kiépítették párhuzamos struktúráikat, független egészségügyi és oktatási rendszert hoztak létre a saját maguk által beszedett adókból. Az állásfoglalások ekkorra már fényevrekre távolodtak egymástól, az albánok a teljes függetlenségre törekedtek, míg a szerbek még a köztársasági státusz témájában sem voltak hajlandók tárgyalásokba bocsátkozni. Mindezzel párhuzamosan az albánok által létrehozott Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK¹³) különböző terrorcselekményeket és célzott gerillatámadásokat hajtott végre szerb civilek és rendőrök ellen. 1997 márciusában Albániában az államigazgatás összeomlott, aminek következtében a hadsereg fegyverraktárait kifosztották, ily módon nagy mennyiségű fegyver került a koszovói albánok kezébe. A polgárháborús körülményekre a szerb hadsereg erőszakos fellépéssel válaszolt, mire az UÇK mozgósításba kezdett. A konfliktus új szakaszába lépett, Koszovóban mindennapossá váltak a nyílt fegyveres akciók.

⁹ Koszovó: A sztrájk vége – és újabb sztrájk. Tolna Megyei Néppújság, 1989. 03. 01., 2. https://library.hungaricana.hu/hu/view/TolnaMegyeiNepujasg_1989_03/?pg=1&layout=s (Letöltés időpontja: 2022. 08. 13.)

¹⁰ Bártfai Gergely: Nekik Rigómező kellett. Népszava, 2019. 07. 03. https://nepszava.hu/3041778_nekik-rigomezo-kellett (Letöltés időpontja: 2022. 08. 13.)

¹¹ A Balkán középső régiója. In: Koszovó: CIMIK kézikönyve. Magyar Honvédség Civil-Katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ, Budapest, 2006, 9. <https://docplayer.hu/3158742-Tartalomjegyzek-closzo-5-a-balkan-kozepso-regioja-6.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 13.)

¹² Hetzmann: Koszovó helyzete szerb szemmel... i. m.

¹³ Ushtria Çlirimtare e Kosovës.

1998. szeptember 23-án az ENSZ BT 1199-es határozatában megállapította, hogy a koszovói események humanitárius katasztrófával fenyegetnek, a háborús cselekmények pedig veszélyeztetik a nemzetközi biztonságot. Ekkorra már Javier Solana NATO-főtiszt is kilátásba helyezte az észak-atlanti szövetség katonai erővel történő beavatkozását a konfliktusba.

A körülményekre tekintettel Richard Holbrooke amerikai diplomata több ízben is Belgrádba és Pristinába utazott tárgyalni, a válság békés úton történő megoldása érdekében. A Holbrooke–Milošević-megállapodás feltételei a szerb erők koszovói műveleteinek korlátozására irányultak. Az egyezmény szerint ennek végrehajtásával az EBESZ Koszovói Ellenőrző Misszióját bíznák meg, továbbá a szerbek engedélyeznék a NATO felderítő-repülőgépei átrepüléseit is. Miközben Milošević egyrészt igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy elfogadta a feltételeket, katonai műveletek végrehajtásába kezdett Koszovóban. Úgy tűnt, Holbrooke többszöri próbálkozása ellenére is csak elodáznia tudta a válság eszkalálódását. Ebben a robbanásveszélyes helyzetben már csak szikra volt a Pristinától 25 kilométerre délre fekvő Račak falu lakóinak lemészárlása, ahol 45 albán veszítette életét 1999. január 15-én.¹⁴

1999. február 6-án a Párizs melletti Rambouillet-ben tartott Koszovó-konferencián még egyszer megpróbálták tárgyalásos úton rendezni a válságot, majd március 22-én Holbrooke Belgrádban utoljára figyelmeztette Miloševićet, de a tárgyalások sorra kudarcba fulladtak. Erre válaszul az Észak-atlanti Tanács kiadta a Jugoszlávia elleni korlátozott légi hadműveletre vonatkozó parancsot, majd március 24-én este megkezdődött az *Allied Force* művelet.¹⁵ Ezzel párhuzamosan a szerb katonai erők is megkezdtek támadásukat, aminek fő erőikifejtései azonban nem a NATO repülőgépei, hanem a koszovói albánok ellen irányultak. Az úgynevezett Patkó hadművelet keretében két hónap alatt csaknem egymillió albánt üldöztek ki Koszovóból, és falvak ezreit pusztították el.¹⁶

Oroszország és Kína ugyan élesen elítélték a szövetségi erők ENSZ-mandátum nélküli légitámadását, viszont tényleges katonai segítséget nem nyújtottak, ezért az elszigetelődött Szerbia június 8-án kénytelen volt elfogadni az ENSZ által követelt feltételeket. A 78 napos légi háborúnak ezáltal a június 9-én aláírt *Katonai technikai megállapodás* vetett véget, melyet követően másnap az ENSZ Biztonsági Tanácsa meghozta az 1244. számú határozatát.

A koszovói albánok a tényleges nemzetközi beavatkozás nélkül soha nem lettek volna képesek a határozott fölényben lévő jugoszláv állam ellen sikereket elérni, de a nemzetközi közösség, illetve túlnyomó részben az Amerikai Egyesült Államok hatékony támogatásának köszönhetően a tartomány megindulhatott a teljes függetlenség felé vezető úton. Ehhez jelentősen hozzájárult az Amerikai Egyesült Államok akkori demokrata elnöke, Bill Clinton ideológiája, mivel az elnök a liberális demokrácia elkötelezett híveként a demokrácia elterjesztését tűzte ki célul. Erre azonban az autoriter Milošević egyrészt fenyegetést jelentett, másrészt pedig az egész balkáni régió biztonságát is veszélyeztette.

¹⁴ Sulyok Gábor: A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata. PhD-értekezés. Miskolci Egyetem, 2003, 218. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5742_section_992.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 08. 13.)

¹⁵ Magyar István: A NATO jugoszláviai légi támadó-hadművelete. Hadtudomány, 1999/3–4. <https://www.mhtt.eu/hadtudomany/1999/ht-1999-34-4.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 13.)

¹⁶ Magyar Ádám: Emlékfal a koszovói háború több százezer menekültjének. Euronews.com, 2021. 04. 11. <https://hu.euronews.com/2021/04/11/emlekkfal-a-koszovoi-haboru-tobb-szazezer-menekultjenek> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 13.)

A FÜGGETLENEDÉS

2000 októberében aztán végül a szerb társadalom megdöntötte a Milošević-rezsimit. A forradalommal itt is megkezdődhetett a nem teljesen zökkenőmentes rendszerváltás. Mindeközben a szerbek Montenegróval való szövetsége is egyre inkább lazult, míg végül 2006. június 3-án Montenegró is kikiáltotta függetlenségét.

Az ezt követő években Belgrád és Pristina között több multilaterális egyeztetésre is sor került a koszovói terület státuszának rendezése végett, a sorozatosan eredménytelen tárgyalások következtében azonban egyre hangsúlyosabbá vált a függetlenség kérdése. 2008. február 17-én végül Koszovó egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét, amivel megkezdődött a függetlenség elismeréséért folytatott diplomáciai küzdelem.¹⁷ A nemzetközi közösségen belül azonnal heves viták alakultak ki az egyoldalú deklarációról, aminek következtében a státuszrendezés folyamata sem esett egységes megítélés alá. Az egyes országok saját kül- és belpolitikai érdekeiket figyelembe véve próbáltak állást foglalni azt illetően, hogy a deklaráció szolgálhat-e precedensül az egyéb etnikai kisebbségek részére is. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy még augusztusban megkezdődött Abházia és Dél-Oszétia Grúziától történő függetlenedése is. A nemzetközi közösségben egyre hangsúlyosabban jelentek meg azok az elképzelések, melyek révén egyfajta időzített bombaként tekintettek Koszovóra, ami rossz hatással lehet a térség amúgy is gyenge stabilitására, és ami beláthatatlan következményekkel járhat.

Az egyes tagállamok állásfoglalásában megfigyelhető, hogy a függetlenség ellenzése hangsúlyosan jelenik meg olyan országokban, ahol nagyobb autonómiáért küzdő, számottevő etnikai csoportok élnek, és Koszovó aktusa esetlegesen felerősítheti azok szeparatista törekvéseit. Feltételezhetően ez játszott szerepet az öt európai uniós tagállam, Ciprus, Spanyolország, Görögország, Románia és Szlovákia döntésében is, amelyek a mai napig sem voltak hajlandók elismerni Koszovó függetlenségét. De ugyanez vonatkozik a további ellenzőkre, Ukrajnára, Oroszországra, Kínára, Indiára, Brazíliára, Etiópiára, valamint az iszlám államok döntő többségére.

Ezzel párhuzamosan az Egyesült Királyság, Belgium és Olaszország elismerte Koszovó függetlenségét, vélhetően azon okból kifolyólag, hogy biztonságosabbnak ítélték meg elszakadását Szerbiától, mint a területi integritás további erőltetett fenntartását. Így – az Amerikai Egyesült Államokkal és az Európai Unió fennmaradó huszonkét tagállamával egyetemben – összesen 117 ország ismerte el Koszovó függetlenségét.

Azon országoknak, amelyek pedig nem foglaltak állást, vélhetően egyrésztől semmilyen érdekük sem fűződött a válságrendezéshez, másrésztől ők nem érintettek hasonló körülményekben, ezért nem tartják relevánsnak a véleményformálást.

2008. augusztus 15-én Vuk Jeremić szerb külügyminiszter kérelmet nyújtott be az ENSZ-hez, hogy Koszovó függetlenségének felülvizsgálatát terjesszék a Hágai Nemzetközi Bíróság elé. Az indítvány tartalmazza, hogy az ENSZ BT 1244-es számú határozatában foglaltaknak megfelelően Koszovó Szerbia része, ennek értelmében pedig a Bíróság utasítsa el Koszovó függetlenedését, ugyanis önálló lépésével súlyosan sértette a nemzetközi jogot. Kifejtette továbbá, hogy az egyoldalú függetlenedés kikiáltása súlyos és beláthatatlan következményekkel járhat a régió stabilitására. A szerb vezetés annyira biztos volt a Bíróság pozitív elbírálásában, hogy a végül 2010. július 22-én meghozott kedvezőtlen döntés olyan mértékű

¹⁷ Dan Bilefsky: Kosovo Declares Its Independence From Serbia. The New York Times, 18. 02. 2008. <https://www.nytimes.com/2008/02/18/world/europe/18kosovo.html> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 18.)

politikai instabilitást okozott Belgrádban, hogy átmenetileg még a kormány fennmaradása is kérdésessé vált. A Hágai Nemzetközi Bíróság indoklása az volt, hogy a nemzetközi jog nem korlátozza a függetlenedés kikiáltását, Szerbia viszont újfent kijelentette, hogy továbbra sem fogja elismerni Koszovó függetlenségét.

1. térkép *A 2008-as függetlenedés utáni koszovói szerb közösségek etnikai eloszlása.* Habár a 10 megjelölt járás összesen 1708 km²-ével Koszovó területének mintegy 15,6%-át teszi ki, közülük csak az északi járások alkotnak egybefüggő szerb közösséget, míg a 124 ezer fő szerb lakos az állampolgárainak csaknem 7%-át jelenti.¹⁸

Mindezen túl az is egyértelmű volt, hogy a függetlenedési folyamatot övező felhajtást követően a térség stabilitásának megteremtése, valamint az ekkorra már romokban heverő koszovói gazdaság helyreállítása vált a legsürgetőbb feladattá. Ugyanis mindeközben Koszovóban egyre nőtt a feszültség, az ország gazdasági szintje ekkorra már a mélyszegénység szintjét súrolta, és a termékek mintegy 89%-a importból érkezett.¹⁹ Tiszázatlan státusza miatt egyrészt hitelekre sem volt jogosult, másrészt a nemzetközi cégek nem éltek a befektetés lehetőségével, ami instabil politikai helyzetet eredményezett. A korrupció az egekbe szökött, az államigazgatásban megjelentek a szervezett bűnözői tevékenységek, és az emberi jogok súlyos csorbulása terhelte a térséget. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy Koszovó gyors

¹⁸ 'Republika Srpsko Kosovo' bila bi uvod u novi rat na Balkanu. Večernji list, 14. 08. 2018. <https://www.vecernji.hr/vijesti/republika-srpsko-kosovo-bila-bi-uvod-u-novi-rat-na-balkanu-1263668> (Letöltés időpontja: 2022. 11. 09.)

¹⁹ Kovácsics Ferenc: Koszovó történeti földrajzi fejlődése a kezdetektől a független állam megteremtéséig. PhD-értekezés tézisei. Pécsi Tudományegyetem, 2010, 79. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoordinat/nv/tezis/tezis_kovacsics_nv.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

népszaporulata miatt a népesség túlnyomó része harminc évnél fiatalabb volt, akiknek nem tudtak munkát és biztos megélhetést nyújtani, ami polgárháborúval fenyegette az amúgy is instabil régiót.

A helyzet mielőbbi megoldása érdekében Szerbia és Koszovó kiegyezésére volt szükség. 2011 márciusában Robert Cooper brit diplomata közvetítésével az Európai Uniónak sikerült tárgyalóasztalhoz ültetnie Edita Tahiri koszovói miniszterelnök-helyettest, valamint Borko Stefanovićot, a szerb külügyminisztérium politikai igazgatóját. A tisztázandó kérdések között egyebek mellett felmerült az országhatárok kérdése, a szabad mozgás biztosítása, illetve a gépjárművek regisztrációjának témaköre is. Annak viszont, hogy az összes felmerülő probléma a függetlenedés el nem ismeréséből indult ki, szinte egyenes következménye lett, hogy a kompromisszumos megoldásokat nemhogy egyik fél sem fogadta el, de 2011 nyarán a szerb–koszovói határátkelőhelynél halálos áldozatokkal járó összecsapások bontakoztak ki. Ennek következtében a tárgyalásokat megszakították.

A következő megbeszélésre 2012 októberében került sor Catherine Ashton, az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének jelenlétében. Ezúttal Ivica Dačić szerb és Hashim Thaçi koszovói kormányfő igyekeztek a vitás kérdéseket rendezni. A legközelebbi eredménynek azonban csak a 2013. április 19-én aláírt 15 pontos brüsszeli megállapodást tekinthetjük, amely többek között magában foglalta a párhuzamos intézmények megszüntetését. Viszont már az aláírást követően fellángolt a szerbek elégedetlensége, így nem meglepő, hogy a 2013. november 3-i, főképpen szerbek által lakott Kosovska Mitrovicában tartott helyhatósági választásokon kisebb zavargások kezdődtek, mert a szerbek nehezményezték, hogy a megállapodások ellenére is a koszovói jogszabályok léptek életbe. A mitrovicai térség a későbbiekben is jelentős konfliktusforrást jelentett.

Míg Brüsszelben a közös kül- és biztonságpolitika keretében elért eredményeket méltatták, Szerbiában és Koszovóban többezres tüntetések vették kezdetüket. Szerb oldalról árulásnak titulálták a megállapodásokat, mert azok szerintük elismerték Koszovó függetlenségét, Pristinában pedig belpolitikai válság vette kezdetét, amiért szerintük az egyezmény valójában csak megszilárdította Koszovó nyitott státuszát. A zavargások miatt az ország fél évig kormány nélkül maradt.

A párbeszéd folytatására hosszabb szünetet követően 2015 februárjában került sor. A tárgyalásokat ezúttal Federica Mogherini, az Európai Unió új kül- és biztonságpolitikai főképviselője vezette, a felek pedig Aleksandar Vučić szerb és Isa Mustafa koszovói kormányfő voltak. A tárgyalások ez esetben sem vezettek eredményre, mert míg a szerb fél a független szerb önkormányzatiság működtetését követelte, addig a koszovói fél ezt a gyakorlatban ismételten nem hajtotta végre.

2017-ben Federica Mogherini a tárgyalások folytatását tűzte ki célul, de már az elején egy újabb affér vágta el a kapcsolatok normalizálásának lehetőségét. Ez esetben a konfliktus forrását az szolgáltatta, hogy Szerbia még 2006-ban adott ki nemzetközi elfogatóparancsot az ellen a Ramush Haradinaj ellen, akit a Koszovói Felszabadítási Hadsereg egykori gerilla-parancsnokaként Szerbia 108 esetben ítél el háborús bűnösneként civilek meggyilkolásának vádjával. Az 1999-es koszovói konfliktus óta Haradinajt ugyan kétszer is előállították, a hágai Nemzetközi Törvényszék azonban mindkét alkalommal felmentette. Amikor azonban 2017-ben a koszovói előrehozott parlamenti választásokon Ramush Haradinajt választották meg miniszterelnöknek, ezt Belgrád súlyos provokációnak tekintette.

Időközben a folyamatos eredménytelenségek következtében a tárgyalásos konszenzuseresést felváltotta a kapcsolatok elmérgesedése, aminek csalhatatlan jele volt a harc készség előtérbe helyezése egymás szinte rendszeressé vált provokálása miatt. Az egyik ilyen incidensre 2018.

szeptember 29-én került sor, mikor is Hashim Thaçi koszovói államfő a Gazivoda tavon lévő közös erőműhöz látogatott, melyre Szerbia is igényt tartott. Belgrád ezt a terület feletti szimbolikus harcként értelmezte, mire Aleksandar Vučić a szerb hadsereget a legmagasabb harckészültségi szintbe helyezte.

2019. május 28-án egy újabb konfliktusra került sor, amikor a koszovói különleges rendőri alakulat a szervezett bűnözés elleni fellépésre hivatkozva a szerbek lakta négy község (járás) területén tömeges ellenőrzéseket és letartóztatásokat hajtott végre. Aleksandar Vučić ekkor szintén elrendelte a katonai erők teljes harckészültségét.

AZ IDŐZÍTETT BOMBA

A legutóbb kiújult, fegyveres erőket is felvonulató incidensre 2022. július 31-én került sor, miután a pristinai kormány bejelentette, hogy mindazon személyeknek, akik szerb dokumentumokkal kívánnak belépni Koszovóba, augusztus elsejétől új, Pristina által kiállított ideiglenes okmányokra kell ezeket cserélniük. A bejelentést követően Észak-Koszovó szerb nemzetiségű lakosai blokád alá vontak két kulcsfontosságú határátkelőhelyet, ahová végül a rendőrségi erőket is fel kellett vonultatni. A Jarinje és Brnjak településeknél lévő határátkelőhelyeket a szerbek több száz teherautóval blokkolták. Az incidens csakhamar erőszakba csapott át, mikor az új szabályok miatt feldühödött tüntetők több albán rendszámú kocsira is rátámadtak, valamint albán lakosokat vertek meg. Észak-Mitrovicában több mint három órán keresztül szóltak a légvédelmi szirénák.

Az új jogszabályokat Pristina azért akarta bevezetni, mert ma még mintegy 50 ezer szerb használja a koszovói háború előtti szerb intézmények által kiadott rendszámokat és igazolványokat a hivatalos új, koszovói dokumentumok helyett. Pristina az előbbi dokumentumokat illegálisnak tartja, ellenben a négy, többségében szerbek lakta járásban eddig megtűrte őket, de most jött el az ideje, hogy az ezentúl Koszovó területére belépő autókról leszedjék a szerb rendszámokat, és a helyükre öt euró illetmény megfizetése ellenében egy mindössze hatvan napig érvényes, ideiglenes koszovói rendszámot rakjanak fel az úthálózatok használatáért. Az eredeti jogszabályok szerint ezeket a változtatásokat a szerb lakosoknak szeptember végéig lett volna lehetőségük elvégezni, akiknek viszont szeptember 30-ig nem sikerülne a rendszámok cseréje, azoktól az új szabályok értelmében elkobozhatják járművüket.

Koszovó ezt arra vonatkozó válaszlépésnek szánta, hogy Szerbia ugyanezeket az intézkedéseket már 2008 óta gyakorolhatja az albánokkal. Ennek háttérében is a Koszovó államiságát megkérdőjelező konfliktus áll, mert Szerbia – arra hivatkozva, hogy nem engedhet be a határain egy el nem ismert ország, vagyis nem létező ország zászlaját viselő gépjárművet – Koszovó 2008-as függetlenedése óta lecserélteti az országba belépő gépkocsik rendszámát. Ugyanezen okból kifolyólag egyébként már többször is kialakultak összetűzések.

2021 szeptemberében Pristina ismét a szerb rendszámotlák lecserélését szorgalmazta. A konfliktus alkalmával a koszovói különleges rendőri erők is kivonultak, válaszul Belgrád vadászgépeket vezényelt az érintett területekre.²⁰ Akkor sikerült ugyan a konfliktust befagyasztani, de a meg nem oldott problémák miatt ez 2022-ben ismét kiújult. Az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió közbenjárására végül Pristina úgy határozott, hogy szeptember elsejéig elhalasztja az igazolványokra és a rendszámotlákra vonatkozó új ren-

²⁰ Molnár Szabina: Súlyosbodik a helyzet a szerb–koszovói határon, már löttek is. Index.hu, 2022. 08. 01. <https://index.hu/kulfold/2022/08/01/koszovo-szerbia-aleksandar-vucic-belgrad-pristina/> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

deletek alkalmazását, ugyanakkor ismételten szorgalmazta, hogy Szerbia is hasonlóképpen járjon el a koszovói gépjárművekkel kapcsolatban. A 2022-es összetűzés után további aggodalomra adhat okot, hogy július 27-én Belgrád egy videóhívás keretében közös katonai együttműködésről is megállapodott Fehéroroszországgal.²¹ E tények tudatában a jogszabályok szeptemberre elhalasztott határideje sem ígér sok jót.

A KFOR (Kosovo Force) magyar parancsnoka úgy nyilatkozott, hogy a Mitrovica kisváros albán és szerb részét összekötő hídra kiálltak a KFOR-erők, amelyek mindent megtesznek a stabilitás fenntartása érdekében, annak veszélybe kerülése esetén pedig az ENSZ BT 1999. évi 1244-es határozatával összhangban készen állnak a beavatkozásra is. A nemzetközi békefenntartó haderő élére 2021 októberében került Kajári Ferenc vezérőrnagy, aki a parancsnokságváltással az olasz Franco Federici tábornoktól vette át az irányítást.²² A KFOR nemzetközi békefenntartó haderőt a NATO a délszláv háború befejeztével, 1999-ben hozta létre, hogy ezzel biztosítsa az ország stabilitását. Koszovóban jelenleg is több mint 3700 NATO-katona teljesít békefenntartó szolgálatot.²³

A brüsszeli megállapodás végrehajtása tehát bőven hagy kívánnivalót maga után. Míg bizonyos elemei csak régi sérelmeket idéztek fel, addig az egyezmény számos más pontját napjainkig nem sikerült teljesíteni. Ezek közül az egyik legégetőbb problémának a párhuzamos intézmények megszüntetése bizonyult, ugyanis az állam- és közigazgatási, illetve rendvédelmi struktúrákat még mindig nem sikerült megfelelően integrálni, ami további feszültségeket vetít előre. Még ha a szerbek el is fogadnák az új közigazgatási rendszert, bízva abban, hogy majd a koszovóiak is teljesítik a rájuk eső kötelezettségeket, a szerb kisebbség számára az önkormányzatok létrehozása már 2013 óta várat magára. Aleksandar Vučić a 2022. július végén kiújuló konfliktusokra reagálva így nyilatkozott: „...Az egyezmény aláírása óta 3390 nap telt el, de nyoma sem látható annak, amit a brüsszeli megállapodásban vállaltak...”²⁴ Ezen felül azzal vádolta meg Albin Kurti koszovói miniszterelnököt, hogy hatalomra kerülése óta érezhetően megnőtt a szerb intézmények és a lakosság elleni erőszakos bűncselekmények száma.²⁵

Koszovó északi részén a tavalyi év második felében is feszült volt a helyzet. A helyi szerbek decemberben barikádállítással és a Koszovó és Szerbia közötti határátkelőkhöz vezető utak lezárásával tiltakoztak amiatt, hogy a koszovói rendőrség letartóztatott egy egykori koszovói szerb rendőrt, aki állításuk szerint terrortámadást tervezett a választási bizottság épületei ellen.

A helyzet újév előtt rendeződött, a barikádokat eltávolították, az elfogott rendőrt házi őrizetbe helyezték. Ám az ortodox karácsony előestéjén Koszovó déli részén egy helyi albán férfi, szolgálaton kívüli katona rálőtt két szerb fiatalra, egy harmadik fiút pedig megvertek,

²¹ Cserdi Dóra: Szerbia és Fehéroroszország közös katonai együttműködéséről tárgyalhat. Azonali.hu, 2022. 07. 30. https://azonali.hu/cikk/20220729_szerbia-es-feheroroszsorszag-kozos-katonai-egyuttmukodesrol-targyalhat (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

²² Bozay Balázs: Határátkelőket zártak le szerbek Koszovóban, az albánok lövöldözéséről is beszéltek. Telex.hu, 2022. 07. 31. <https://telex.hu/kulfold/2022/07/31/szerbia-koszovo-vucic-tuntetok-hataratkelohely-rendszam> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

²³ Kálmánfi Gábor: Balkán: elemi érdekünk a béke. Honvedelem.hu, 2021. 12. 17. <https://honvedelem.hu/missziok/balkan-elemi-erdekunk-a-beke.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

²⁴ Szűcs Dániel: Koszovóból is Ukrajnát csinálna a békeszerető Nyugat? Felvidek.ma, 2022. 08. 01. <https://felvidek.ma/2022/08/koszovobol-is-ukrajnat-csinalna-a-bekeszereto-nyugat/> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

²⁵ Megkezdték a barikádok lebontását a szerb-koszovói határon. Honvedelem.hu, 2022. 08. 01. <https://honvedelem.hu/hirek/megkezdték-a-barikadok-lebontasat-a-szerb-koszovoi-hataron.html> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 14.)

így a feszültségek újra fellángoltak. A fegyveres támadó ellen gyilkossági kísérlet miatt indult eljárás, tettét a koszovói vezetés is elítélte. A szerb kormány 2022. december közepén azt kérte a KFOR-tól, hogy a feszült helyzet kezelése érdekében engedélyezze néhány száz, de ezernél nem több szerb katona, illetve rendőr Észak-Koszovóba küldését. Erre Szerbiának lehetősége van annak a határozatnak köszönhetően, amelyet az ENSZ Biztonsági Tanácsa adott ki a szerb–koszovói háború lezárását követően, 1999-ben, noha Belgrád korábban sosem kérte ezt. Belgrád már a kérelem átadásakor is kétségének adott hangot a kérelem pozitív elbírálását illetően. Így is történt, a NATO parancsnoksága alatt működő békefenntartó erő (KFOR) nemet mondott arra, hogy Belgrád szerb rendfenntartó erőket vezényeljen Koszovóba az ottani, feszültséggel teli helyzet kézben tartására.²⁶

Mivel a koszovói intézmények nem megfelelően működnek, ezért a továbbiakban is súlyosan sérülhetnek a szerb kisebbségek alapvető emberi és szabadságjogai. Ezzel együtt továbbra is ott van még a négy, túlnyomó többségben szerbek lakta járás, ami további konfliktusforrást jelent. És míg a probléma gyökere abban keresendő, hogy a koszovói albánok szinte mindent elutasítanak, ami nem igazolja teljes függetlenségüket, a szerbek pedig minden olyat megvívóznak, aminek csak a lehetősége is felveti, hogy Koszovó nem a szerb állam része, addig óvatosnak kell lennünk olyan illúziókkal kapcsolatban, hogy egy ilyen mély történelmi alapokon nyugvó ellentét feloldható lenne-e egy ígéreteken nyugvó tárgyalássorozattal.

KONKLÚZIÓ

Koszovó és Szerbia viszonya már a kezdetektől fogva meglehetősen feszült volt. A délszláv egység ideológiájából testet öltött Jugoszlávia határain belül mindig is fellelhetőek voltak az etnikai, vallási, nyelvi, történelmi vagy éppen kulturális törésvonalak, amelyek a föderáció felbomlása után csak még jobban kiélezték ezeket az ellentéteket. Az egyre jobban elszakadni vágyó Koszovó problémáit azonban a függetlenedés sem oldotta meg. A több mint 90%-ban muszlim albánok lakta terület egy csaknem tízezer négyzetkilométernyi, kétmillió fős ország, melynek határain belül rekedt közel százezer szerb nemzetiségű lakos, akiknek mintegy fele az északi szerb határ menti területeken él.²⁷ Az ebből fakadó etnikai problémák által generált feszültségek, a párhuzamosan működtetett intézmények diszfunkcionalitása vagy éppen a kisebbségek érdekeit védő létesítmények teljes hiánya, a korrupció és a politikai szféra instabilitása a mai napig komoly összetűzéseket eredményez a koszovói albán és szerb társadalmi csoportok között. A két politikai elit által megfigyelhető konszenzusra való törekvés elutasítása viszont csak tovább szítja a tüzet a feszültségekkel terhes országban.

Belgrád továbbra sem ismeri el a szerb nemzet bölcsőjének tekintett Koszovó függetlenségét, és ebben számos más országgal osztozik. Összességében véve kijelenthetjük, hogy Koszovó státusza nyitott kérdés maradt, és a konfliktust lezáró ENSZ BT 1244. számú határozatával Koszovó ugyan *de facto* függetlenné vált Szerbiától, *de jure* azonban státusza továbbra is megoldatlannak minősül. Ezzel együtt a befagyott konfliktus rendszeresen újraéled a határ

²⁶ Hivatalos: nem engedi be a NATO a szerb békefenntartókat Koszovóba. MTI, 2023. 01. 08. <https://www.portfolio.hu/global/20230108/hivatalos-nem-engedi-be-a-nato-a-szerb-bekefenntartokat-koszovoba-589098> (Letöltés időpontja: 2023. 01. 18.)

²⁷ Uj Péter: Bloká, feszültség, rendőrök, harci gépek a koszovói-szerb határon. 444.hu, 2022. 07. 31. <https://444.hu/2022/07/31/blokad-feszultseg-rendorok-harci-gepek-a-koszovoi-szerb-hataron> (Letöltés időpontja: 2022. 08. 15.)

menti településeken. Ez pedig súlyos destabilizáló tényezőként hat a balkáni régió más területeire, ahol szintén megfigyelhető az etnikai villongások kiújulása, a vallási feszültségek, valamint a szeparatista törekvések megerősödése. Bár jelentős albán kisebbség él még Szerbia déli, Montenegró keleti és Macedónia nyugati részein is, a legnagyobb kihívást egy esetleges precedens esetén várhatóan Bosznia-Hercegovina jelentené.

Az utóbbi években a párbeszéd rendre kudarcba fulladt Koszovó és Szerbia között, ami a nemzetközi tárgyalások felfüggesztéséhez vezetett. A brüsszeli megállapodások mellett számos olyan elmélet is született az utóbbi években, amelyek megvalósulása esetén valamelyik fél érdekei bizonyos mértékig csorbulnának. Ennyi idő alatt világossá vált, hogy olyan megoldás nem létezik, amelyik mindkét félnek megfelelné, ugyanakkor a konszenzusra sem mutatkozik hajlandóság egyik fél részéről sem. Következésképpen ebben a konfliktusos játszmában egyik fél sem győzhet, vagy máshogyan fogalmazva, legalább egy vesztese mindenképpen lesz.

Mindennek tudatában nem lehetnek illúzióink a helyzet eszkalálódását illetően. Aki úgy gondolja, hogy az évszázados ellentéteket a közeljövőben sikerül békés eszközökkel megoldani úgy, hogy az senki érdekeit ne sértse, az valószínűleg téved.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Balkán középső régiója. In: Koszovó: CIMIK kézikönyve. Magyar Honvédség Civil-Katonai Együttműködési és Lélektani Művelési Központ, Budapest, 2006. <https://docplayer.hu/3158742-Tartalomjegyzek-eloszo-5-a-balkan-kozepso-regioja-6.html>
- Bártfai Gergely: *Nekik Rigómező kellett*. Népszava, 2019. 07. 03. https://nepszava.hu/3041778_nekik-rigomezo-kellett
- Bilefsky, Dan: *Kosovo Declares Its Independence From Serbia*. The New York Times, 18. 02. 2008. <https://www.nytimes.com/2008/02/18/world/europe/18kosovo.html>
- Bozay Balázs: *Határátkelőket zártak le szerbek Koszovóban, az albánok lövöldözésről is beszélték*. Telex.hu, 2022. 07. 31. <https://telex.hu/kulfold/2022/07/31/szerbia-koszovo-vucic-tuntetok-hataratkelohely-rendszer>
- Cserdi Dóra: *Szerbia és Fehéroroszország közös katonai együttműködéséről tárgyalhat*. Azonnali.hu, 2022. 07. 30. https://azonnali.hu/cikk/20220729_szerbia-es-feherorosorszag-kozos-katonai-egyuttmukodesrol-targyalhat
- Döntő győzelem vezéraldozattal, avagy így veszett oda az oszmán szultán Rigómezőnél. Múlt-kor, 2022. 06. 28. <https://m.mult-kor.hu/donto-gyozelem-vezeraldozattal-avagy-igy-veszett-oda-az-oszman-szultan-rigomezonel-20220628>
- Gavriilo Princip: Slavic nationalist. Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Gavriilo-Princip>
- Hetzmann Diána: *Koszovó helyzete albán szemmel*. <https://docplayer.hu/40537245-Hetzmann-diana-koszovo-helyzete-alban-szemmel.html>
- Hetzmann Diána: *Koszovó helyzete szerb szemmel*. <https://adoc.pub/queue/hetzmann-diana-koszovo-helyzete-szerb-szemmel.html>
- Hivatalos: nem engedi be a NATO a szerb békefenntartókat Koszovóba. MTI, 2023. 01. 08. <https://www.portfolio.hu/global/20230108/hivatalos-nem-engedi-be-a-nato-a-szerb-bekefenntartokat-koszovoba-589098>
- Kálmánfi Gábor: *Balkán: elemi érdekünk a béke*. Honvedelem.hu, 2021. 12. 17. <https://honvedelem.hu/missziok/balkan-elemi-erdekunk-a-beke.html>

- Koszovo: A sztrájk vége – és újabb sztrájk. Tolna Megyei Népujság, 1989. 03. 01. https://library.hungaricana.hu/hu/view/TolnaMegyeiNepujzag_1989_03/?pg=1&layout=s
- Kovácsics Ferenc: *Koszovó történeti földrajzi fejlődése a kezdetektől a független állam megteremtéséig*. PhD-értekezés tézisei. Pécsi Tudományegyetem, 2010. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/tezis/tezis_kovacsics_nv.pdf
- Kovács Zoltán: *A szerb nemzet és Koszovo. 1. rész: az UNMIK hatalomátvételig terjedő időszak*. <https://adoc.pub/kovacs-zoltan-a-szerb-nemzet-es-koszovo-1-resz-az-unmik-hata.html>
- Kovács Zoltán: *Koszovó függetlenné válásának regionális és globális következményei*. http://real.mtak.hu/18717/1/15_KOVACS_ZOLTAN.pdf
- Magyar Ádám: *Emlékfal a koszovói háború több százezer menekültjének*. Euronews.com, 2021. 04. 11. <https://hu.euronews.com/2021/04/11/emlekkfal-a-koszovoi-haboru-tobb-szazezer-menekultjenek>
- Magyar István: *A NATO jugoszláviai légi támadó-hadművelete*. Hadtudomány, 1999/3–4. <https://www.mhht.eu/hadtudomany/1999/ht-1999-34-4.html>
- Megkezdték a barikádok lebontását a szerb–koszovói határon. Honvedelem.hu, 2022. 08. 01. <https://honvedelem.hu/hirek/megkezdték-a-barikadok-lebontását-a-szerb-koszovoi-hataron.html>
- Molnár Szabina: *Súlyosbodik a helyzet a szerb–koszovói határon, már lőttek is*. Index.hu, 2022. 08. 01. <https://index.hu/kulfold/2022/08/01/koszovo-szerbia-aleksandar-vucic-belgrad-pristina/>
- 'Republika Srpsko Kosovo' bila bi uvod u novi rat na Balkanu. Večernji list, 14. 08. 2018. <https://www.vecernji.hr/vijesti/republika-srpsko-kosovo-bila-bi-uvod-u-novi-rat-na-balkanu-1263668>
www.vecernji.hr
- Sulyok Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. PhD-értekezés. Miskolci Egyetem, 2003. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5742_section_992.pdf
- Szilvággyi Tibor: *A Nagy-Albánia-eszmerendszer múltja és jelene*. Hadtudomány, 2000/2. https://www.mhht.eu/hadtudomany/2000/2_4.html
- Szilvággyi Tibor: *Az albán kérdés biztonsági kockázatai és megoldásának lehetőségei*. Doktori (PhD-) értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2005. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/11992/Teljes%20sz%C3%B6veg!.pdf?sequence=1>
- Szűcs Dániel: *Koszovóból is Ukrajnát csinálna a békeszerető Nyugat?* Felvidek.ma, 2022. 08. 01. <https://felvidek.ma/2022/08/koszovobol-is-ukrajnat-csinalna-a-bekeszereto-nyugat/>
- Uj Péter: *Blokád, feszültség, rendőrök, harci gépek a koszovói–szerb határon*. 444.hu, 2022. 07. 31. <https://444.hu/2022/07/31/blokad-feszultseg-rendorok-harci-gepek-a-koszovoi-szerb-hataron>